

Бібліотека Волинського Князя Володимира Васильковича

Стаття містить інформацію про один із найцікавіших центрів книжкової культури доби Високого Середньовіччя — бібліотеку волинського князя Володимира Васильковича. Автор аналізує можливий склад книжкового фонду княжої бібліотеки, показує її роль як бази для роботи скрипторію і написання Галицько-Волинського літопису.

The article contains information about one of most interesting centres of the Book Culture of the Great Middle Ages, Prince Volodymyr Vasylykovich Volynski's library. The author analyses the possible content of the book fund of prince's library, shows the role of this library as the base source for the work of the scripture, and writing of the "Galych-Volyn chronicle"

Ключові слова: середньовічні бібліотеки, бібліотечна справа, Галицько-Волинський літопис, культурний осередок, князь Володимир Василькович.

Key words: medieval libraries, librarianship, Halych-Volyn chronicle, centre of culture, king Volodymyr Vasylykovich.

"Шлях до національної свідомості був вимощений книгами". Ці слова знаного історика Ореста Субтельного [18, с. 203] набувають особливого змісту, коли згадуємо подвижників, які стояли біля колыски вітчизняної книжності і, водночас, біля витоків Української державності. У нашу історичну пам'ять вкарбовано цілий ряд імен знаменитих книжників княжої доби: Великий Князь Київський Ярослав, що "до книг мав нахил, читаючи часто вдень і вночі, любив книги і многі списавши, положив у церкві Святої Софії, що її спорудив сам" [14, с. 89], князь-книжник Святослав Ярославич, з бібліотеки котрого уклалися знамениті "Ізборники", і Володимир Мономах, літературно-філософські твори якого "Поучення дітям", "Послання до князя Олега", "Молитва" виявляють неабияку книжну ерудицію автора, набуту при користуванні добре укомплектованою (чи не власною) книгозбірнею.

Постаттю співмірної величини у цьому ряду є й Волинський Князь Володимир Василькович. До вітчизняної історії він і увійшов з характеристикою, даною автором Галицько-Волинського літопису: "...книжник великий і філософ, якого ото не було в усій землі і після нього не буде" [14, с. 442].

Втім, попри часті згадки в науковій, а віднедавна — і в науково-популярній літературі [9, с. 123—255], Володимир Василькович не став символом своєї епохи, як, скажімо, його славетний дядько Данило Романович, Князь Галицький.

Цю тенденцію можна пояснити доволі просто — діяльність Володимира Васильковича, особливо в останні роки його княжіння, рідко призводила до подій, якими, за визначенням Джорджа Вейгела, "прийнято визначати досягнення народів" [2, с. 47]. З цієї причини деякі історики, зокрема В. Пашуто, дозволяли собі бачити Володимира Васильковича князем, який, "замкнувшись у вузькому колі своїх невеличких справ... із неприязню дивився на широку міжнародну політику Лева (Лев Данилович, син Данила Романовича, галицький і холмський князь. — С. Синюк), особливо — на його тісні стосунки з татарами, не бажаючи рахуватися з тим, що галицький князь вже в силу географічного положення своїх розлогих володінь був вимушений продовжувати політику свого батька, князя Данила" [16, с. 110], обгрунтовуючи свої висновки припущенням про те, що "Володимир Василькович військовими доблестями не вирізнявся" [16, с. 112]. Справді, вимальовується дивний, як для мілітаризованого XIII століття персонаж, котрий, на думку Михайла Грушевського, "займав у політиці переважно пасивну роль" [5, с. 104].

Однак інші, не менш авторитетні, історики обережніші в оцінках. Зокрема, провідний дослідник Галицько-Волинської доби І. Крип'якевич зазначає, що Володимир Василькович являв собою "інший тип" князя [12, с. 82], "був більш спокійний і зрівноважений, це давало йому перевагу серед князів" [11, с. 107]. Як констатує М. Котляр, в кінці XIII століття "Володимирське князівство було своєрідним оазисом благополуччя і добробуту загалу Волинської людності. Тоді як інші частини Галицько-Волинської Русі перебували в стані розрухи, великою мірою викликаному нерозумною і недалекоглядною поведінкою своїх князів, синів Данила, що воліли вирішувати справи зовнішньої і внутрішньої політики єдиним шляхом — шляхом війни" [8, с. 26—27]. І додає лаконічну, але промовисту деталь: "Коли в XIV столітті нащадкам Льва пощастить так-сяк на час сполучити Галич з Волинню, вони будуть змушені перенести столицю князівства до Володимира, бо Галич перебуватиме в занепаді" [8, с. 28].

Володимир Василькович з'являється на сторінках Галицько-Волинського літопису близько 1258 року (народився, наймовірніше у другій половині сорокових років XIII століття). Замолоду взяв участь в кільканадцятьох військових походах, з яких тільки один закінчився поразкою. Після свого вокняжіння (1270) проявляє себе як блискучий дипломат, мудрий і виважений державний діяч, мислячий стратег і покровитель вітчизняної книжності. Саме при дворі Володимира Васильковича був створений потужний осередок давньоукраїнської книжності, до складу якого входили скрипторії та бібліотека. Відомості про це містить Галицько-Волинський літопис [14, с. 447].

Діяльності скрипторію та його продукції присвячена ґрунтовна стаття Я. Запаса "Скрипторії князя Володимира Васильковича" [6, с. 185—193]. Однак літописне повідомлення не менш цікаве з точки зору дослідників історії бібліотечної справи. Проте нині наукові праці містять тільки побіжні згадки про бібліотеку Володимира Васильковича. Відтак метою пропонованої статті є обґрунтоване відтворення складу книжкового фонду бібліотеки Володимира Васильковича, визначення її місця в ряду аналогічних явищ сучасних їй культур європейських країн та значення для подальшого розвитку української культури загалом та книжності зокрема.

Літописний опис книг, які Володимир Василькович подарував храмам та монастирям, у більшості позицій містить примітки "списав він", або "списав сам" [14, с. 447]. Не маємо підстав сумніватися в тому, що оригінали для переписування бралися саме із княжої бібліотеки. Серед "виданих" скрипторієм Володимира Васильковича книг: Євангеліє четверне (тетр) — книга, яка містить за порядком тексти чотирьох Євангелій; Євангеліє апракос — книга, яка містить тексти чотирьох Євангелій, згрупованих для читання під час церковних відправ протягом року; Апостол — книга, що містить тексти Діянь апостолів та апостольських послань; Апостол апракос — книга, що містить тексти Діянь апостолів та апостольських послань, згрупованих для читання під час церковних відправ протягом року; Соборник та "Соборник великий отця свого" — зміст цих книг встановити не вдалося (виходячи із контексту літописної статті, це якісь збірники церковних текстів); Паремії — збірка текстів переважно Старого Заповіту, які читаються під час вечірніх відправ напередодні великих церковних свят; Прологи (не менше двох книг за березневе і вересневе півріччя) [21, с. 171] — збірник житій святих, розміщених у хронологічному порядку на кожен день року; 12 книг (місячних) Міней — збірник поширених житій, повчань, легенд; Тріоді — не менше двох книг. Тріодь цвітна містить порядок церковних відправ

на період від свята Воскресіння Христового до дня Всіх Святих. Тріодь пісна містить порядок церковних відправ на період Великого посту; Октоїх — книга, що містить порядок церковних відправ на період від дня Всіх Святих до початку Великого посту. Навіть у часи друкарства октоїх зазвичай видавався у двох книгах [21, с. 1671]; Ірмологіон — збірник текстів, які співалися під час церковних відправ. Може бути текстовим або нотним; Служебник — книга, що містить тексти літургії св. Іоана Золотоуста, літургії св. Василя Великого, літургії св. Григорія Двоєслова; Молитовники (не менше двох різновидів) — збірники молитов для мирян.

Отож, на підставі опису подарованих Володимиром Васильковичем книг, уміщеного в Галицько-Волинському літописі, можемо цілком аргументовано налічити у бібліотеці князя 27 книг.

Той самий Галицько-Волинський літопис надає нам інформацію й про інші книги, які мали би бути наявні у Володимировій бібліотеці. Адже, на думку численних дослідників цієї пам'ятки вітчизняної історіографії, принаймні остання частина літопису писалася саме при дворі Володимира Васильковича [11, с. 184]. Там само було укладено й увесь кодекс під назвою "Літопис Руський", відомий сьогодні в Іпатському, Хлебніковському, Погодінському, Марка Бундура, Єрмолаївському списках [1, с. 641]. Цілком логічним виглядає припущення, що праця такого обсягу мусила базуватися на ресурсах потужної книгозбірні, створити яку на той час було справою посилюючою хіба для найзаможніших і зацікавлених. У нашому випадку такою книгозбіркою могла бути бібліотека Володимира Васильковича. Спираючись на проведений Л. Махновцем аналіз цитатного матеріалу останньої частини Галицько-Волинського літопису [14, с. VIII], можемо поповнити гіпотетичний список книг князя Володимира; книги Старого Заповіту: Друга книга Царств, Книга Буття, Книга пророка Ісайї, Книга приповістей Соломонових, Книга Ісуса Навина; книги перекладної літератури: "Александрія", "Хроніка" Іоанна Малали, "Хроніка" Євсевія Памфіла, Збірник Йосипа Флавія; оригінальні давньоруські твори — "Слово о законі і благодаті" митрополита Іларіона, "Київський літопис", "Побоїще Батієве", "Повість про битву на Калці", "Повість минулих літ".

У розпорядженні князя Володимира і княгині Ольги мусив бути також і грецький чи руський зразок "Кормчої книги" ("Номоканону"), з якого 1286 року в княжому скрипторії було зроблено принаймні дві копії, свідченням чого є приписки, що збереглися у двох пізніших списках — Харківському та Арадському [15, с. 109].

Пряму вказівку на походження копії від оригіналу, який зберігався у княжій книгозбірні, містить також приписка до "Повчань Єфрема Сирина": "У літо сьомої тисячі написалися книги ці за царювання благовірного цесаря Володимира, сина Василькового, онука Романового боголюбивим тивуном Петром [...] Сей був у той час тивуном у князя Володимира і був у нього син іменем Лаврентій. Його ж віддав учитися святим книгам, повчаючи апостольськими заповідями на всі часи, сам же строїв книги ці з великою ретельністю, в усі дні милуючи майстра" [7, с. 301].

Цілий ряд істориків висловлює припущення, що окремі частини Галицько-Волинського літопису писалися різними авторами у різних містах. Зокрема, А. Генсьорський стверджує, що Галицько-Волинський літопис — історіографічний науковий твір, який послідовно укладався п'ятьма редакторами. Ймовірними редакторами літопису дослідник називає: Єпископа Івана Холмського (в миру сидельничий князя Данила Іван Михалкович Скула) — 1255 рік; княжого канцеляриста Діонісія, котрий працював у Холмі — 1269 рік; перемишльського єпископа Мемнона, чи когось із його оточення — 1286 рік; близьку до Володимира Васильковича духовну особу, ймовірно з любомльської церкви — 1289 рік; жителя Пінська — 1292 рік [3].

За концепцією М. Грушевського, яка була розвинута, зокрема, Д. Чижевським, Галицько-Волинський літопис є компіляцією цілого ряду як художніх, так й історикографічних творів. Подібної думки дотримується також Л. Черепнін, називаючи, щоправда, інший склад творів [19, с. 253]. В. Пашуто виокремлює в тексті останньої частини літопису, написаної при дворі Володимира Васильковича "а) придворний княжий літопис, ведений особою, близькою до єпископа Євгнія, б) новгородський літопис про литовських князів, в) обличительні антитарські повісті, г) героїчні повісті, які доти існували кожне в якості окремого видання" [16, с. 129]. Загалом же виглядає парадоксальним, що, приділивши стільки уваги питанню виокремлення із літописного тексту гіпотетичних складових одиниць, дослідники не вважали за потрібне дослідити час і місце синтезу цих частин в єдиний твір, з'ясувати передумови і обставини редакторської праці. Вивчення процесу формування остаточного тексту Галицько-Волинського літопису зокрема і Літопису Руського загалом є, на нашу думку, актуальним і необхідним, проте виходить далеко за межі пропонованого дослідження. Наразі ж можемо констатувати, що, розходячись у деталях, більшість дослідників однак згодні у твердженні, що Галицько-Волинський літопис є компіляцією ряду самостійних творів.

Цілком очевидно, що укладачі остаточного списку літопису мали доступ і до цих творів, які до включення у текст літопису існували у вигляді окремих книг. Найімовірнішим є припущення, що ці книги були наявні саме у княжій бібліотеці. На думку М. Грушевського, бібліотека Володимира Васильковича була своєрідним центром культурного життя Волині та прилеглих земель: "Як сам він з замилювання віддавав свій вільний час копіюванню богослужбових книг, так і двір його, очевидно, був повний таких "філософів" і любителів книжного списання" [5, с. 183]. Варто припускати, що саме у цьому колі філософів та книжників пророблено гігантську роботу з упорядкування Галицько-Волинського літопису та цілого кодексу середньовічної історії України-Русі, відомого нам більше за назвами пізніших рукописних копій (Іпатський, Хлебніковський тощо), а насправді названого упорядниками "Літопис Руський".

Таким чином, бібліотека Володимира Васильковича нараховувала ніяк не менше півсотні книг, що могло на той час вважатися цілком пристойною величиною. Для порівняння розглянемо наявні відомості про дворові бібліотеки світських і духовних володарів Європи XIII століття.

162 книги нараховувала бібліотека Річарда де Фурніваля (пом. бл. 1260 року), яка після його смерті склала основу фонду університетської бібліотеки Сорбонни [22, с. 146].

Аналогічною за чисельністю можна вважати і бібліотеку французького короля Людовика (Луї) IX Святого, яка розміщувалась в одній з кімнат прибудови до королівського храму Сен-Шапель, поруч з архівом та зібранням дипломатичних документів [17, с. 61].

На ближчих до Волині територіях звістку про приватну бібліотеку великого володаря знаходимо в манускрипті "Glossa Super...", який нині знаходиться у Кракові. Приписка на першому аркуші містить список книг єпископа Краківського станом на 1201 рік. Того року єпископами Кракова були Вінцентій Кадлубек (упорядник однієї з перших польських хронік) та Іво Одровонж. Описувана книгозбірка налічувала 32 томи [24, с. 30].

У другій половині XIII століття власною книгозбіркою володіла і тітка Володимира Васильковича — княгиня Саломея Лешківна. Дочка краківського князя Лешка Білого і погоринської княжни Гремислави Інгварівни рано овдовіла, постриглася в черниці, однак серед книг, які Саломея заповідала своєму братові, краківському князю Болеславу Стилливому, були "як богослужбні, так і наукам служачі" [23,

с. 60]. Кількісний склад книгозбірні Саломеї Лешківни, яка містилася в одній монастирській келії, не міг перевищувати кількох десятків томів.

Таким чином, можемо стверджувати, що бібліотека Володимира Васильковича не тільки незаперечний здобуток волинської культури, а й перебувала на рівні передових європейських тенденцій свого часу.

Цікавим є питання походження фонду бібліотеки Володимира Васильковича. Наявність серед подарованих храмів книг примірника, названого літописцем "Соборник отця свого" [14, с. 447], дає підстави припустити, що ще при Василькові Романовичу існувала княжа бібліотека, на основі якої було укладено текст соборника.

Варто також припустити отримання частини книг і з польських земель — у посагу матері Олені Лешківни, у дарунках від тітки Саломеї Лешківни та дядька Болеслава Сидливого Краківського. Непрямим підтвердженням цього є той факт, що життєпис Данила Галицького — складова частина Галицько-Волинського літопису, писався за зразками лицарських романів [1, с. 660]; могли стати для волинських літописців книги, що потрапили до бібліотеки Володимира Васильковича від краківських родичів.

Втім існував і ще один канал постачання на Волинь західноєвропейської книжкової продукції. Описуючи похорон Володимира Васильковича, літописець спеціально зазначає, що "плакало тоді над ним усе множество Володимирське — мужі, і жони, і діти; німці, і сурожці, і новгородці" [14, с. 445]. Тобто, у Володимирі Волинському існувала "німецька" (римо-католицька) громада, яка могла стати постачальником книг до княжого двору. Беручи до уваги згаданий факт, що навіть княгиня-черниця тієї доби мала у своїй бібліотеці "богослужбні, так і наукам служачі" книги, можемо припустити, що привезені купцями-католиками книги могли становити суттєвий інтерес і для православного князя.

Важливим кроком від приватної княжої книгозбірні до власне бібліотеки став факт доступності її для сторонніх читачів. З літопису довідуюсь, що князь Володимир "з єпископами та ігуменами збираючись, часто з великим смиренням багато бесідував зі святих книг про життя світу тлінного" [14, с. 443]. Себто, при дворі князя проводились богословські диспути. Навряд чи довжелезні і багаточисельні цитати з богословських книг читались напам'ять. Наймовірніше їх вишукували в книгах. Так що маємо не просто інформацію про читаність книг, а перше повідомлення про масовий захід в українській бібліотеці.

Та й уже згадуваний Петро, перед тим, як замовив копію "Повчань Єфрема Сирина", мав би ознайомитися із змістом книги. Зробити це він міг саме у бібліотеці свого князя — Володимира Васильковича.

Останні роки свого земного життя Володимир Василькович провів у Любомлі, тут і помер 10 грудня 1288 року [14, с. 444]. Є певні підстави допускати, що саме в цьому місті залишилася попервах і княжа бібліотека. Принаймні, у пізніших документах часто з'являються звістки про пергаментні рукописи з Любомля. Зокрема, такими користувався греко-католицький єпископ Яків Суша. Відомо також, що середньовічні книги були і в колекції графа Браніцького, котрий володів Любомлем на межі XVIII—XIX століть та спорудив на підвалинах княжого храму нині існуючу Георгіївську церкву [21, с. 255].

Утім, куди цікавішою від гіпотетичної історії книг, які склали бібліотеку Володимира Васильковича, є історія її спадкоємності в історії вітчизняної культури. Адже створена і збережена Володимиром Васильковичем бібліотека зберегла і підтримала книжну традицію, що була започаткована ще Ярославом Мудрим. Упродовж чотирьох сотень років, до відродження Києва як осередка ук-

раїнської книжкової культури в добу Києво-Могилянської академії, до розвою книжності в галицьких землях, зокрема Львові XVII століття, саме Волинь стала осередком книжкової культури і видавничої справи, давши Україні відомі осередки книжності — Острог, Почаїв, Рохнів. Володимира Васильковича можна вважати ідейним предтечею князів Острозьких, Михайла-Корибута Вишневецького та його дружини Раїни Могилянки.... Втім, вивчення цієї спадкоємності є цікавою і важливою темою для наступних досліджень.

Список використаної літератури

1. *Брайчевський М.* Твори / Брайчевський М. — К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2004. — Т. 1. — 718 с.
2. *Вейгел Дж.* Свидетель надежды / Вейгел Джордж. — М. : АСТ, 2001. — 608 с.
3. *Генсьорський А.* Галицько-Волинський літопис / Генсьорський А. — К. : Вид-во АН УРСР, 1958. — 104 с.
4. *Грушевський М.* Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Грушевський М. — К. : Либідь, 1993. — Т. 3. — 608 с.
5. *Грушевський М.* Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. / Грушевський М. — К. : Либідь, 1993. — Т. 3. — 285 с.
6. *Запаско Я.* Скрипторій волинського князя Володимира Васильковича / Запаско Я. // Зап. НТШ. — Л., 1995. — № 123. — С. 123—128.
7. *Запаско Я.* Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга / Запаско Я. — Львів : Світ, 1995. — 480 с.
8. *Котляр М.* Галицько-Волинська Русь другої половини XII—XIII століття / Котляр М. // Галицько-Волинський літопис / [за ред. М. Ф. Котляра]. — К. : Наук. думка, 2002. — С. 7—29.
9. *Кралюк П.* Віднайдення раю / Кралюк П. // Новий апокриф. — Рівне, 2008. — С. 125—255.
10. *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство / Крип'якевич І. — К. : Наук. думка, 1984. — 236 с.
11. *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство / Крип'якевич І. — Львів : Ін-т українознав., 1999. — 220 с.
12. *Крип'якевич І.* Історія України / Крип'якевич І. — Львів : Світ, 1990. — 596 с.
13. *Література Древней Руси : биобиблиограф. слов. / [сост. Л. Соколова].* — М. : Просвещение, 1996. — 240 с.
14. *Літопис Руський / [пер. з давньорус. Л. Махновця; відп. ред. О. Мишанич].* — К. : Дніпро, 1989. — 591 с.
15. *Панишко С.* До питання про поїздку Володимира Васильковича в Орду у 1286 році / Панишко С. // Волинська книга : наук. зб. — Острог, 2005. — С. 109—113.
16. *Пашуто В.* Очерки истории Галицко-Волинской Руси / Пашуто В. ; АН СССР, Ин-т истории. — М. : Изд-во АН СССР, 1950. — 330 с.
17. *Синюк С.* Приватні бібліотеки європейських володарів доби Високого Середньовіччя / Синюк С. // Звітна наукова конференція викладачів, аспірантів, співробітників і студентів РДГУ. — Рівне, 2008. — С. 61—63.
18. *Субтельний О.* Україна: історія / Субтельний О. — К. : Либідь, 1991. — 718 с.
19. *Черепнин Л.* Летописец Данила Галицкого / Черепнин Л. // Исторические записки АН СССР, 1948. — Т. 12. — С. 252—260.
20. *Brzeg.* — Bydgoszcz : Atlas Supress. 2006. — 64 s.
21. *Encyklopedia wiedzy o książce/ Zakład narodowy im. Ossolinskich.* — Wrocław-Warszawa-Krakow : Zakład Narodowy im. Ossolinskich, 1971. — 2500 s.
22. *Glombijowski K.* Książka rękopiśmienna i biblioteka w starożytności i średniowieczu / Glombijowski K. Szwejkowska H. — Warszawa : PWN, 1971. — 400 s.
23. *Hornowska M.* Zbiory rękopiśmienne w Polsce średniowiecznej / Hornowska M., Zditowiecka-Jasienna H. — [Б. м.] : IPN, 1947. — 328 s.
24. *Potkowski E.* Książka rękopiśmienna w kulturze Polski średniowiecznej / E. Potkowski. — Warszawa : [б. в.], 1984. — 448 s. — Бібліогр. в підрядк. прим.

Сергій Синюк,
аспірант Рівненського державного
гуманітарного університету